

О. В. Грушко,

магістр, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ

ПОЛІТИЧНА РЕНТА ЯК ФОРМА ВИЯВУ РЕНТООРІЄНТОВАНОЇ ПОВЕДІНКИ НА ПОЛІТИЧНОМУ РИНКУ

A. Grushko,

master, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv

POLITICAL RENT AS A FORM OF MANIFESTATION RENT-SEEKING BEHAVIOR AT THE POLITICAL MARKET

Посилення ролі держави у сучасному суспільстві веде до розширення функцій держави політичними суб'єктами для реалізації власних інтересів з метою отримання додаткового доходу на політичному ринку. Така поведінка суб'єктів політичного ринку отримала назву "рентоорієнтованої", а сам процес — "пошук політичної ренти". Завдяки неінституціональній теорії та її методології можна пояснити, чому виникає це негативне явище для суспільства. Боротьба за привласнення політичної ренти характерна для будь-якої економічної системи, адже особистий інтерес є головним рушійним мотивом економічної діяльності. У статті досліджено суть, механізм та основні інструменти пошуку політичної ренти.

Strengthening of role of the state in the modern society conduces to expansion of functions of the state by political subjects for realization their own interests with the purpose to receipt the additional profit at the political market. Such a behavior of the subjects of the political market got the name — "rent seeking", and this process — "search of the political rent". Thanks to the new institutional theory it is possible to explain why this negative process for our society appears. Fight for the appropriation is characteristic for every economic system, as the personal interest is the main motive reason of economic activity. In the article is investigated essence, structure and main instruments of the search of political rent.

Ключові слова: політична рента, рентоорієнтована поведінка, неінституціоналізм, теорія суспільного вибору, політичний ринок.

Key words: rent-seeking, public choice theory, political rent, new institutional theory, political market, personal interest.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМ

У сучасному світі велику роль почали відігравати політичні відносини, які активно впливають на економічний розвиток будь-якої країни. Взаємозалежність економічних та політичних явищ призводить до тісного взаємозв'язку економіки та політики. Посилення ролі держави в економіці, веде до розширення можливостей формування та отримання різновидів ренти від використання адміністративних ресурсів, зокрема, політичної ренти.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теорія політичної ренти розглядається як складова теорії суспільного вибору та пов'язана з іменами Анни Крюгер, Джеймса Бюкенена, Гордона Таллока, Роберта Толлі-

сона. Окремі аспекти розглядаються також у роботах М. Олсона, А. Ослунда, Б. Вагнера, А. Хіллмана, А. Лоунбурга та ін. В Росії цією проблемою займаються такі науковці, як Р. Нуреев, К. Сонін, Б. Левін, О. Бородіна, А. Олейник, А. Заостровцев, С. Шульгін та ін. Окремі питання, присвячені теорії політичної ренти, висвітлювали такі українські вчені, як Т. Гуровська, В. Дементьєв, І. Малий, Ю. Зайцев, В. Лагутін, О. Мошенець, М. Гордон, М. Галабурда та ін. Але ця проблема не набула серйозної розробки як методологічно, так і у практичному узагальненні. Це пояснюється тим, що надто важко здобути фактичні дані відносно привласнення та перерозподілу політичної ренти, адже вони не публікуються в жодній країні світу. Тому неможливо розробити точні прогнози, а висновки носять абстрактний характер.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування теоритичних, методологічних та концептуальних засад сутності політичної ренти з урахуванням специфіки її формування та привласнення на сучасному політичному ринку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Теорія суспільного вибору вивчає політичний механізм формування макроекономічних рішень, а також різні способи та методи, за допомогою яких люди використовують державні установи у своїх власних інтересах, які є рушійною силою економічних процесів. Використовуючи принципи класичного лібералізму та методи мікроекономічного аналізу, представники цієї теорії зробили об'єктом аналізу не вплив кредитно-грошових, фінансових заходів на економіку, а сам процес прийняття урядових рішень [1, с. 546].

В основу теорії суспільного вибору покладено ідею виявлення взаємозалежності економічних і політичних явищ, а також застосування методів економічного аналізу до вивчення політичних процесів, що вперше здійснили у своїх дослідженнях К. Ерроу та Д. Блек (так званий "економічний імперіалізм"). Згодом цей концептуальний підхід став базовим у дослідженнях Дж. Б'юкенена та інших представників школи суспільного вибору, яка вивчає політичний механізм формування макроекономічних рішень на підґрунті методології економічних досліджень, зокрема неокласичного аналізу [6, с. 305]. Тобто Дж. Б'юкенен виходить із припущення, що принцип раціональної економічної поведінки може бути застосований у вивченні будь-якої сфери суспільного розвитку, де відбувається вибір, у тому числі й у дослідженні політичних процесів [6, с. 306].

За І. Лакатошем кожна теорія складається з "ядра" та "захисного поясу". Концепція політичної ренти є складовою теорії суспільного вибору, яка використала методологію цього вчення, а саме:

1) методологічний індивідуалізм: люди діють у політичній сфері, переслідуючи свої власні інтереси;

2) концепція економічної людини: всі індивіди на політичному ринку від виборця до президента керуються в своїй діяльності в першу чергу економічним принципом, тобто порівнюючи граничні вигоди та граничні витрати (і, перш за все, вигоди та витрати, пов'язані з прийняттям рішень) МВ?МС;

3) політика як обмін [5, с. 137].

У політичному житті, як і в економічному, кожний учасник максимізує власну функцію корисності. Об'єктом індивідуального інтересу, що керує людською поведінкою (в тому числі і в політичній сфері, і в державній діяльності), є індивідуальні блага (блага для індивідуального споживання), отримані індивідом в результаті цієї поведінки. Державний агент розглядається в якості раціональної ("економічної") людини, яка здатна оцінити індивідуальну користь та витрати від політичної діяльності. Тобто державну діяльність можна звести до діяльності раціональних індивідів, які приймають рішення у відповідності з принципом максимізації індивідуальної функції корисності [7, с. 454].

Політику Дж. Б'юкенен розглядає як арену мінових відносин, де відбувається обмін, подібний до ринкового: "Політика — складна система обміну між індивідами, у якій останні намагаються колективно досягнути своїх власних цілей, оскільки не можуть реалізувати їх шляхом звичайного ринкового обміну. Тут немає інших інтересів, окрім індивідуальних. На ринку люди обмінюють яблука на апельсини, а в політиці — погоджуються платити податки в обмін на блага, необхідні всім і кожному — від місцевої пожежної охорони до суду" [4, с. 108]. Різниця між ринковим і політичним обміном полягає у тому, що його учасники мають різну мету. На ринку, як відомо, відбувається взаємовигід-

ний обмін. У політичній сфері державні посадовці, чиновники, депутати не завжди керуються міркуваннями виключно суспільного блага. Швидше, навпаки: як звичайний економічний індивід вони прагнуть до максимізації власної вигоди, послідовного проведення індивідуальних інтересів, у тому числі на державній службі та у виборних органах. Наприклад, в обмін на голоси на виборах майбутні політичні діячі обіцяють запровадження вигідних законів, зменшення ставки оподаткування, підвищення соціальних стандартів тощо [6, с. 306].

Великим досягненням в теорії суспільного вибору стала розпочата Гордоном Таллоком та Анною Крюгер робота концепції пошуку політичної ренти. В 1967 р. Гордоном Таллоком було досліджено втрати добробуту від монополій та тарифів. Було започатковано дослідження, яке сьогодні відоме як рентоорієнтована поведінка [14]. Варто зазначити, що пошук політичної ренти зацікавив економічну науку відносно нещодавно, проте, сам факт його існування мав місце у всіх економічних системах, набуваючи різного змісту. Термін "пошук політичної ренти" був введений американкою Анною Крюгер у 1974 р., як форма прояву рентоорієнтованої поведінки на політичному ринку. Як зазначає автор, у багатьох ринкових економіках обмеження уряду економічної активності є широко розповсюдженим фактом життя. Ці обмеження призводять до виникнення різних форм ренти, за яку люди часто вступають у конкурентну боротьбу. В одних випадках така конкуренція є повністю легальною. В інших випадках пошук ренти набуває інших форм таких, як хабарництво, корупція, контрабанда та чорний ринок. Анна Крюгер поглибила вивчення рентоорієнтованої поведінки та зосередила акцент на обмеженнях у міжнародній торгівлі та сільському господарстві [15, с. 291].

У сучасному розумінні рента визначається як особливий вид стабільного фіксованого нетрудового доходу, безпосередньо не пов'язаного з будь-якою формою підприємницької діяльності, що отримується власником обмежених ресурсів чи права в результаті їх експлуатації [3, с. 6]. Тобто вона виступає економічною формою реалізації права власності у її чистому вигляді. Виникають рентні відносини між економічними агентами з приводу пошуку джерел утворення, привласнення, розподілу та перерозподілу ренти як доходу на обмежений монополізований ресурс.

У найбільш широкому значенні під політичною рентою розуміють сукупність індивідуальних благ (економічних, політичних, правових, духовних та ін.), які отримує або може отримати державний агент зверх грошових доходів або інших благ, одержуваних ним як безпосередній еквівалент затраченої ним праці. Тобто це доходи, що перевищують той їх розмір, який міг би бути отриманий індивідом у випадку виконання даного виду діяльності альтернативним чином за відсутності монополії на владу [2, с. 12]. Таким чином, пошук політичної ренти можна визначити як намагання економічних агентів отримати економічну ренту за допомогою політичного процесу. Економічні агенти намагаються заволодіти винятковими перевагами, використовуючи примус держави для служби приватного інтересу.

Опишемо пошук політичної ренти, через рентоорієнтовану поведінку індивідів на політичному ринку. Використовуючи неоінституціональний підхід, а саме: методологію теорії раціональної поведінки, зазначимо, що індивід намагається максимізувати свою корисність за рахунок використання свого положення на політичному ринку, таким чином, щоб отримати політичну ренту. Політична рента отримується на, так званому, "чорному" або неофіційному політичному ринку. Тоді як на офіційному здійснюється процес обміну голосів на суспільні блага.

Політична рента пов'язана з різного роду бар'єрами та обмеженнями, що накладаються на трансакції. При цьому акцент зміщується з контролю доступу до рідкісних ресурсів на контроль доступу до угоди або поле взаємодій як сукупності трансакцій, що мають чіткі межі у фізичному та інституційному просторі. Адміністрація (влада) обмежує доступ до поля, що призводить до монополізації права визначати, кому надавати цей доступ, а кому — ні. Саме обмеженість доступу або відсутність сприятливих умов призводять до бажання подолати ці бар'єри, внаслідок цього виникає політична рента. Така монополізація створюється людьми штучно, використовуючи адміністративний ресурс, як правило, на шкоду суспільству. Адаже відбувається процес перерозподілу, а не створення, обмежених благ на користь тих, хто володіє монополічним становищем на політичному ринку. Перш за все мова йде про використання можливостей держави, які стають об'єктом монополії господарювання окремих чиновників і політиків. Тобто джерелом політичної ренти є монополія на владу [9, с. 100]. Виникають відносини квазівласності на деякі умови господарювання, коли реальні функції, притаманні державі, привласнюються тимчасово в своїх інтересах певними людьми. Тінюва ціна доступу до цих ресурсів для зацікавлених осіб буде меншою порівняно з доходом від їх використання. Тому вони погоджуються на відповідні витрати, практично поступаючись частиною свого додаткового доходу на користь того, хто контролює цей доступ до ресурсів [3, с. 7].

За своєю економічною сутністю політична рента є наслідком суб'єктивних дій уряду, який дає можливість впливовій на політичний процес групі осіб привласнювати частину створюваного в суспільстві доходу. Таке привласнення не підпорядковується законам факторно-функціонального розподілу доходів, а є наслідком перерозподілу первинних форм доходу: земельної ренти, заробітної плати, прибутку, відсотка. У сучасній економіці розподіл доходів значною мірою визначається взаємодією впливових на політичній арені груп, а особливе становище держави спонукає ці групи суспільства боротися за владу, за контроль за найважливішими його органами з метою реалізації власних інтересів, що впливає на прийняття політичних рішень [10, с. 196].

Дж. Стіглер визначає чотири основні способи привласнення політичної ренти окремими групами:

- 1) прями грошові субсидії;
- 2) обмеження доступу в галузь, а отже, контроль за появою нових конкурентів (за допомогою квот, протекціоністських тарифів та ін.);
- 3) привілеї, що дають змогу певній галузі впливати на виробництво в суміжних галузях;
- 4) пряма фіксація цін [10, с. 196].

Рентоорієнтована поведінка на політичному ринку, проявляється як здатність суб'єктами максимально задовольнити свої інтереси, що знаходить вияв у мотивах та поведінці. Пересічний споживач суспільних благ висловлює та захищає свої інтереси в якості виборця [11, с. 89]. Виборець виявляє свої переваги за допомогою механізму голосування. Ресурси, які знаходяться в розпорядженні виборця — це не тільки його особисте право голосу, але й можливості, пов'язані з участю в різноманітних організаціях, фінансування політичних кампаній. Ці можливості в свою чергу обумовлені розподілом доходів, вільного часу та інших ресурсів, а їх використання — ступенем зацікавленості індивіда в прийнятті того або іншого рішення [11, с. 89].

Ті, для кого характерні інтенсивні однорідні переваги, об'єднуються в групи. Невеликі за розмірами групи, які відстоюють спеціальні інтереси, мають перевагу. Такій групі легше домогтися згоди на надання їй привілеїв або пільг, оскільки пов'язані з цим витрати майже не відчуються для інших громадян. Адаже вигоди від реалізації спеціального

інтересу концентруються всередині групи, а витрати розподіляються на все суспільство [11, с. 106].

Бюрократи, беручи участь у політичному процесі, намагаються проштовхнути такі рішення, щоб гарантувати собі економічну ренту за рахунок суспільства. Іншою є поведінка політика — прагнення отримати якомога більше голосів виборців [11, с. 93]. Політики зацікавлені у рішеннях, які забезпечують явні та негачні вигоди, тобто вимагають прихованих витрат, які складно виявити. Діапазон благ, що входять до складу політичної ренти, надзвичайно широкий — від додаткових грошових доходів і розширення можливостей одержання матеріальних благ до різного роду нематеріального порядку (влади, поваги тощо) [2, с. 13].

Політики є основними фігурами в моделях захоплення ренти або вони отримують ренту безпосередньо для себе, або для когось з розрахунком, що їм віддають за зусилля. Адаже вся діяльність по захопленню ренти можлива лише тоді, коли бюрократія і політики, чутливі до такої діяльності, зацікавлені в тиску з боку фірм, тому що мають з цього зиск. Корислива поведінка чиновників і політиків у подібних ситуаціях пов'язується з рентоорієнтованою поведінкою. Така поведінка полягає в діяльності, спрямованій або на використання монопольного становища, або на отримання доступу до урядових субсидій (на відміну від намагання в умовах ринкової економіки отримати прибутку) [12, с. 494].

Причинами існування можливостей вилучення політичної ренти можна виділити такі:

- 1) неповнота інформації. Основна ідея полягає в тому, що доступ до інформації не є безплатним та вільним, тобто отримання інформації вимагає яких-небудь витрат. Неповнота інформації на практиці означає непрозорість у прийнятті рішень;
- 2) обмежена раціональність. Теорія обмеженої раціональності пропонує альтернативні процедури вибору в умовах неповної інформації;
- 3) опортуністична поведінка учасників. Опортуністичною можна вважати таку поведінку, яка спрямована на досягнення власних цілей економічного агента і не обмежена міркуваннями моралі. У загальному випадку вона трактується як надання неповної або викривленої інформації. В її основі лежить розбіжність економічних інтересів, обумовлена обмеженістю ресурсів, невизначеністю і, як наслідок, недосконалою специфікованістю умов контракту [13].

Можна констатувати, що інтереси державного агента і суспільства прямо не співпадають, а "невидима рука", спроможна їх узгоджувати, відсутня. Б'юкенен зазначає, що закон "невидимої руки" Адама Сміта не має політичного аналогу [7, с. 20]. Для створення ефективної мотивації державного агента необхідно, щоб розрив між граничною корисністю рентного доходу і граничними втратами колективних благ заповнювався зовнішньою владою над його поведінкою. Точніше кажучи, розрив корисності заповнюється для державного агента витратами (санкціями), які повинні створити йому суспільство, якщо його діяльність суперечить інтересам громадян, і які здатні перенести норму заміщення в бік суспільних благ. Отже, з боку суспільства є необхідною "видима рука" влади над державою. Як раціональні індивіди, які максимізують власну вигоду, самі по собі державні агенти не схильні нести витрати зі створення колективних благ для суспільства і будуть створювати їх лише за наявності зовнішньої змушуючої влади. Така влада здатна змусити державних агентів нести витрати на користь суспільства (тобто створювати колективні блага) за умови що ця влада буде застосовувати до них санкції у випадку відмови з їх боку підкорити свою діяльність суспільним цілям [8, с. 268].

Створюючи ренту, державний агент створює одночасно втрати для себе як для члена суспільства. Між тим втрати поширюються на всіх, а рентний дохід присвоюється індивідуально або в рамках вузької групи. У державного агента втрата суспільного блага для всіх "перекривається" отриманням приватного блага для себе. Приватні блага будуть створюватися за рахунок суспільних до того часу, поки граничні доходи державного агента не будуть перевищувати його граничних втрат як члена суспільства [8, с. 267].

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяють зробити наступні висновки:

1) провали ринку та його неспроможність виробляти суспільні блага, призводять до посилення ролі держави в економіці. І як внаслідок цього відбувається розбухання державного та бюрократичного апарату, що призвело до виникнення політичної ренти;

2) концепція пошуку політичної ренти як наукова категорія зародилась у 70-х роках ХХ ст., а саме явище було присутнє в усіх економічних системах, адже це питання особистої вигоди, яка є рушійною силою людини в будь-які часи;

3) під політичною рентою розуміють сукупність індивідуальних благ (економічних, політичних, правових, духовних та ін.), які отримує або може отримати державний агент зверх грошових доходів або інших благ, одержуваних ним як безпосередній еквівалент затраченої ним праці;

4) у політичній діяльності особистий інтерес має широкий діапазон і включає окрім грошових доходів ще й політичні, духовні, правові та інші блага. Такі мотиви, як прагнення влади, популярності, соціального статусу та ін., відіграють значну роль в політичному житті;

5) державні чиновники намагаються отримати матеріальні вигоди за рахунок як суспільства в цілому, так і окремих осіб, які домагаються прийняття окремих рішень. Бюрократи, беручи участь у політичних процесах, роблять спроби провести такі рішення, які б гарантували їм отримання економічної ренти за рахунок суспільства. Все це призводить до зловживань владою та втратами для суспільства;

6) основними формами пошуку політичної ренти є лобювання, логролінг та корупція.

Література:

1. Історія економічних вчень: підручник: У 2 ч. — Ч. 2 / За ред. В.Д. Базилевича. — 3-тє вид., випр. і доп. — К.: Знання, 2006. — 575 с.
2. Економічна теорія в умовах глобалізації економіки. Тези доповідей і виступів II Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молодих вчених (17—18 березня 2010 року) / Заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Семенова А.Г. — Донецьк: Юго-Восток, 2010. — 126 с.
3. Гуровська Т.В. Політична рента в сучасній трансформаційній економіці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук. — К. 2011.
4. Бьюкенен Дж. Конституція економічної політики // Вопросы экономики. — 1994. — № 6.
5. Нуреев Р. Теория общественного выбора // Вопросы экономики. — 2002. — № 8.
6. Сучасні економічні теорії: навч. посіб. / В.М. Феценко. — К.: КНЕУ, 2012. — 474 с.
7. Нуреев Р.М. Джеймс Бьюкенен и теория общественного выбора // Бьюкенен Дж.М. Сочинения. — М.: "Таурис Альфа", 1997. — С. 445—482.
8. Деметев В.В. Экономика как система власти / Министерство образования и науки Украины. Донецкий на-

циональный технический университет / Изд. 2-е — Изд-во ДонНТУ, 2006. — 392 с.

9. Ослунд А. "Рентоориентированное поведение" в российской переходной экономике // Вопросы экономики. — 1996. — № 8.

10. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т.3 / Ред. кол.: С.В.Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Видавничий центр "Академія", 2002.

11. Якобсон Л.И. Экономика общественного сектора: Основы теории государственных финансов: учебник для вузов. — М.: Аспект Пресс, 1996. — 319 с.

12. Кілієвич О., Мертенс О. Мікроекономіка для аналізу державної політики: підручник. — К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2005. — 655 с.

13. Экономические субъекты постсоветской России (институциональный анализ) / [А. В. Деметев, Р. М. Нуреев, С. Г. Шульгин и др.]; Под ред. Р. М. Нуреева. — [2-е изд.]. — Ч. 3. Государство в современной России. — М., 2003.

14. Tulloch Gordon. The Welfare of Tarrifs, Monopolies and Thef // Western Economic Journal. 1967. № 5 — p. 224—232.

15. Krueger Anne O. The Political Economy of the Rent-Seeking Society // American Economic Review. 1974. № 64. — p. 291—303.

References:

1. Basylevich, V.D. (2006), *Istoriia ekonomichnykh vchen' [History of economy]*, 3rd ed, Znannya, Kyiv, Ukraine.
2. Semenova, A.G. (2010), "Economic theory is in the conditions of globalization of economy", *Zbirka dopovidej na II Vseukrains'kij naukovopraktychnij konferentsii studentiv i molodykh vchenykh, Vseukrains'ka naukovopraktychna konferentsiia studentiv i molodykh vchenykh [Ukrainian conference for students and young scientists]*, Donetsk, Ukraine.
3. Gurovska, T.V. (2011), "Political rent in the modern transformation economy".
4. Buchanan, J. (1994), "Constitution of economic policy", *Question of economy*, vol. 6.
5. Nureev, R. (2002), "Public choice theory", *Question of economy*, vol.8.
6. Feshenko, V.M. (2012), *Suchasni ekonomichni teorii [Modern economics]*, Kyiv, Ukraine.
7. Nureev, R.M. (1997), *Dzhejms B'jukenen i teoriia obshhestvennogo vybora [James Buchanan and public choice theory]*, Taurus Alfa, Moscow, Russia.
8. Dementev, V.V. (2006), *Jekonomika kak sistema vlasti [Economy as a system of power]*, 2nd ed, Donetsk, Ukraine.
9. Oslund, A. (1996), "Rent-seeking" in the Russian economy", *Question of economy*, vol. 8.
10. Mochernij, S.V. (2002), *Ekonomichna entsyklopediia [Economic encyclopaedia]*, Academy, Kyiv, Ukraine.
11. Jakobson, L.I. (1996), *Jekonomika obshhestvennogo sektora: Osnovy teorii gosudarstvennyh finansov [Economy of public sector: Bases of theory of state finances]*, Aspect press, Moscow, Russia.
12. Kilievich, O. and Mertens, O. (2005), *Mikroekonomika dlia analizu derzhavnoi polityky [Microeconomics for the analysis of public policy]*, Osnovy, Kyiv, Ukraine.
13. Dementeev, A.V. Nureev, R.M. and Shulgin, S.G. (2003), *Jekonomicheskie subekty postsovetsoj Rossii [Economic subjects of Russia after the soviet]*, 2nd ed, Moscow, Russia.
14. Tulloch, G. (1967), "The Welfare of Tarrifs, Monopolies and Thef", *Western Economic Journal*, vol. 5, pp. 224—232.
15. Krueger, A. O (1974), "The Political Economy of the Rent-Seeking Society", *American Economic Review*, vol. 64, pp. 291—303.

Стаття надійшла до редакції 22.08.2014 р.